

ЗАЛИШКИ ГОСПОДАРСЬКО-ПОБУТОВИХ МАГІЧНИХ ДІЙ НА ОПІЛЛІ

І до магії я звернувся,
щоб дух за викликом явився
і таємницю буття мені відкрив.

Гете

Протягом людської історії магія грає важливу роль як для особистості, так і суспільства в цілому. Нині повсякденне життя людини теж мимоволі традиційно пронизане магією та відповідними магічними діями. Це стосується ритуальних дій і обрядів, які супроводжують переважну більшість релігійних свят або певні види робіт. Стаття покликана дати короткий опис дій залишків побутової магії в південній частині Опільського етнографічного району Південно-Західного історико-етнографічного регіону України.

Ключові слова: магія, дух, Опільський етнографічний масив, ритуал, українці, традиція.

Нині посилюється інтерес до вивчення магії та дій, які пов'язані з нею. Упродовж усієї історії людства магія відігравала важливу роль у житті як окремої людини, так і суспільства в цілому. Навіть сьогодні, у час панування цифрових технологій та інформаційного суспільства, життя людини наскрізь пронизане магією. Це стосується ритуальних дій та обрядів, що супроводжують переважну більшість релігійних свят або певні господарські види робіт. Більшість із нас дотепер виконує ряд магічних дій, навіть не замислюючись над їхнім походженням і призначенням. Проте слід пам'ятати, що їх корені сягають глибоко в давнину, коли переважало магічне сприйняття світу. Видання публікацій про окремі види ритуалів (часто публіцистичного спрямування) не припиняється і тепер. Це свідчить про зростання зацікавленості дослідників магією, тим більше, що з роками й розвитком комп'ютерної індустрії вона не пропадає. Людині необхідно для життя мати щось таке, що б давало їй можливість доторкнутися до життя Всесвіту. Власне цю функцію виконує магія.

Питання щодо вивчення магії, її теоретичного аспекту й практичного застосування залишається актуальним і на цей час. Його розробкою займалися М.Маркевич [5], О.Соляр [11], А.Плотникова [10], О.Таланчук [12], Н.Меркулова [6] та ін. Так, С.Плачинда впорядкував словник давньоукраїнської міфології [9]. Магічні дії і ритуали, способи їх проведення та використання проаналізовані в працях О.Боряка [1], О.Воропая [3], М.Маркевича [5], О.Таланчука [12], В.Мілорадовича [7], Г.Іванова [4]. Є чимало відомостей про любовну магію, привороги, вроки, нашіптування в статтях Х.Вовка [2], О.Соляра [11], А.Плотникової [10], І.Чеховського [14], В.Фісуна [13], В.Мойсієнка [8]. Менш дослідженими є питання, пов'язані з вивченням господарсько-побутових магічних дій. Тому актуальною залишається розробка проблематики магічних дій у побуті й господарському житті людей і написання окремої спеціалізованої роботи з досліджуваної теми.

Стаття має на меті подати коротку характеристику залишків господарсько-побутових магічних дій на території південного Опільського історико-етнографічного району Південно-Західного етнографічного регіону України. Опільський історико-етнографічний район – це територія, межі якої охоплюють Рогатинський і Галицький райони Івано-Франківської, Жидачівський і Ходорівський райони Львівської та Березанський район Тернопільської областей. Вона дасть можливість ознайомитися з основними магічними прийомами, які використовуються населенням Опілля для підвищення врожайності окремих культур, способами захисту свого господарства від впливу надприродних темних сил.

Термін “магія” походить від грецького слова “mageia”, що в перекладі українською означає “чаклунство” або “відьомство”. В. Даль у своєму тлумачному словнику визначив магію, як “знання і використання на ділі темних сил природи, нематеріальних, не визнаних природничими науками”. Магія – наука, в основі якої лежить тверда віра в незмінний порядок природних явищ. Маг переконаний у тому, що виконання певного обряду із супроводом визначених заклять обов’язково приведе до бажаного результату.

Магія – це сукупність прийомів та обрядів, які мають чудодійну силу. Серед останніх найпопулярнішими є ворожіння. Ворожіння – комплекс ритуальних практик, спрямованих на вгадування майбутнього без можливості вплинути на нього. За своїм призначенням ворожіння поділяються на: любовні, господарські, побутові.

Слід відзначити, що в процесі модернізації повсякденної життєдіяльності українців господарсько-побутові ворожіння втрачають своє значення. Із часом, у зв’язку з технізацією виробництва, їх популярність зменшується, відходять у небуття традиційні ритуали, втрачається їх практичне призначення. Нині існують лише окремі ареали, де народні знання і вірування, пов’язані з даною галуззю, поширені, циркулюють, застосовуються і передаються з покоління в покоління.

Таким прикладом виступає Південне Опілля, на території якого ще збереглися окремі осередки традиційної господарської культури, у яких активно використовуються господарсько-побутові магичні ритуали.

Традиційно початком нового господарського року тут вважається свято Введення (4 грудня). Воно пов’язане із входженням Пресвятої Богородиці в храм Божий, яке у свідомості господарів асоціюється з благословенням на початок нового господарського року. Так, М.Мацьків із с. Чагрів на Рогатинщині розповідала: “Зранку цього дня молодиці обсипають своїх корів насінням коноплі і мастять маслом вим’я, “щоб багато молока давали”. Обкурювали корів пахучим зіллям, примовляючи заклинання, “щоб ніхто живности не відібрав”. З борошна в цей день варили густу киселицю і давали коровам, “щоб густа була сметана” [15].

Серед місцевого населення про майбутній урожай у цей день говорять так: “Скільки на Введення води, стільки на Юрія трави”; “Як є на Введення вода, то буде в місці молоко”; “Як Введення мостить мости, а Микола забиває гвіздки, то люта зима буде”; “До Введення можна копати землю лопатою, а від Введення до Благовіщення не можна, бо земля спочиває і на літо сили набирається”.

У свою чергу Г.Чорнописька з Букачівців на Рогатинщині повідомляла, що на Андрія (13 грудня) господар або господиня брали декілька сортів ярої пшениці й висівали в ящики. Котра з них краще зійде до весни, ту й сіяли. Вірили, що цей сорт дасть добрі сходи та врожай [16].

Чимало магичних ритуалів пов’язано зі Святвечором (6 січня). Так, респондент А.Чорна із с. Журів Рогатинського району розповідала, що в цей день господар зривав галузку шипшини й згодовував її худобі, щоб не хворіла, як на пашу вийде. А щоб кури цілий рік неслися, то на Святвечір їх треба годувати з решета. Тоді “вони нанесуть стільки яєць, скільки в решеті дірочок”. Увечері господар брав краєць хліба й тричі благословляв хлібом кожну тварину, примовляючи: “Благословляю тебе цим святим хлібом і закликаю на тебе добро, щоб ти звіра не боялася, грому не лякалася та щоб минали тебе чорні напасті”. Між очима тварини медом наносився хрестик, “щоб зла сила не зачепила”. Як правило, господар і господиня, перед вечерею, беруть Василя та Маланку, мед і мак й обходять двір. Біля входу до хліва господиня густо насипала мак, “щоб зла сила не доступила” [24].

А.Чорна зазначала, що, накриваючи на святковий стіл скатертину, господиня ставила під неї на чотири кути стола часник, “щоб злу силу відігнати”. При цьому ніжки стола зв’язують ланцюгом, “щоб господарство купи трималося”, а кожен з домаш-

ніх, сідаючи вечеряти, торкався ланцюга ногою, “щоб увесь рік бути таким, як залізо міцним” [24].

М.Мацьків із с. Чагрів на Рогатинщині розповідала, що на Василя (14 січня) господарі прагнули задобрити майбутній урожай. Для цього до сходу сонця доріжку від найближчого городу до хати посипали зерном проса або ячменю, “щоб врожай ріс так швидко і високо як сонце сходить” [15].

Про свято Йордана (19 січня) З.Хомин із Чагорова на Рогатинщині згадував, що після богослужіння глава родини йшов з освяченою водою до худоби, щоб напоїти її. Як вірять мешканці цього села, йорданська вода захищає тварин від хвороб і злого ока. Біля входу до господарських будівель з освяченої води виливали хрест, “щоб злі сили не мали доступу” [25].

На Стрітєння (15 лютого), за словами респондента Є.Федорів з с. Колоколин Рогатинського району, хазяї ворожили на врожай. На ніч вони виставляли тарілку із зерном надвір. Якщо зранку на ньому є роса – буде врожай, нема роси – чекай біди [17].

Свічки, освячені в цей день, наділялися магічною силою. З ними господарі обходили господарство, “щоб святим вогнем освітити, від нечистої сили захистити”. На дверях випалювали хрести, щоб “хрест хату стеріг і злі сили не пускав на поріг”. Стрітенською свічкою обкурювали корів перед першим вигоном у поле, щоб “Боже тепло коровки трималося і молочко наливалось” [17].

Цього дня і воду освячували в новому посуді. “Стрітенська водиця – наша чарівниця, од бід рятівниця”, – говорить народна мудрість, яка побутує серед місцевого населення. Стрітенською водою бджоларі окроплюють вулики на пасіці, щоб “бджоли плодилися і добре роїлися”. Прийшовши із церкви, господарі обкурювали свічкою та окроплювали водою сад і город, щоб весняна повінь не зашкодила посівам, щоб “мороз не полівив і дерева не зварив” [17].

Серед населення Південного Опілля Благовіщення (7 квітня) відоме як скотарське свято. Так, жителька с. Конюшки на Рогатинщині О.Стельмах проінформувала, що для захисту худоби на стінах і дверях хлівів, на вим’ї і хребті корів, між рогами тварин робили хрести. Зранку корів обкурювали ладаном і зіллям, під поріг ставили жевріючі вуглики й проганяли через них усю худобу [18].

Благовіщенську проскуру заривають у землю, “щоб град посіву не побив”. До сходу сонця господині стараються посіяти розсаду капусти, “щоб вона рано поспіла і головата була”. У цей день не можна торкатися руками бурякового насіння, бо виросте з нього редька. Не можна брати в руки курячого яйця, бо вилупиться курча з двома головами [18].

Останній тиждень перед Великоднем у народі називають світлим або чистим. Цю пору вважають найкращою для сівби ранніх ярих зернових культур і гороху. Урожай з такої розсади буде колосистий і без бур’янів.

За словами респондента Г.Гниди, із с. Чагрів у “Чистий четвер”, щоб захистити худобу від ушкоджень і хвороб, тваринам давали попити солі й полизати соленого каменя, “щоб худоба добре в хліві жувала і смак паші відчувала”. У саду й на городі господар згрібав торішне листя, бадилля бур’янів і підпалював, “щоб очистити землю від морозу, смерті, зими і всякої нечисти” [19].

Чимало магічних ритуалів пов’язано із святом Великодня. Як свідчить згаданий респондент, кусочки паски давали з’їсти коровам, щоб добре доїлися. Шкаралупу з крашанок і свячених яєць господині ламали на дрібні кусочки, “щоб відьми не могли набрати роси, бо цією росою вона може попсувати корів”. Люди вірять: “якщо відьма вколе кого-небудь шкаралупою з крашанки, то той захворіє і висхне”. Товчене на порошок лушпиння крашанок підсипають на корм курам, “щоб краще неслися” [19].

Цікавий звичай зберігся в с. Витань Рогатинського району. Так, Г.Чорнописька розповідала, що, прийшовши із церкви, господар відкладав одне освячене яйце окремо.

Після сніданку він ішов з ним у стайню до тварин і, проводячи крашанкою по спині кожної тварини так, щоб утворився хрест, казав: “Христос Воскрес!” Потім очищав це яйце в хаті від шкаралупи, кришив на дрібні частинки, змішував з висівками й давав їсти худобі. Це робиться для того, щоб “худоба була здорова” [20].

Усі будови, що є в господарстві, посипають свяченою сіллю, щоб “нечисту силу відігнати”. Шкаралупу свячених яєць відносили на город, грядки, “щоб черви розсаду не їли” і “такі крупні головки часнику були, як ті яйця”. Свячений хрін висаджують на город, “аби не забіг скажений пес”. Для боротьби з кротоми використовували освячену в цей день свічку. Несли її в поле чи сад, де було кротовиння, і там залишали, вірячи, що кріт звідти не вибереться. Або брали тичку, якою міряли могилу для мерця, і вдосвіта обмірювали нею поле, де було кротовиння, вважаючи, що кріт здохне після цього [20].

Зранку на “Поливаний або Світлий понеділок” жінки ворожили коровам, “щоб щороку телилися і добре доїлися”. Для цього йшли поза чужі хліви, зривали там траву, несли своїм коровам і згодовували перед доїнням. Якщо б хтось побачив і спитав: “Що там робиш?”, відповідати не можна, бо ворожба пропаде намарно [20].

Окреме місце в господарсько-календарній обрядовості посідали свята літнього циклу. Так, жителька с. Журів Рогатинського району К.Кутинська повідомляла, що в них на Трійцю (Зелену Неділю) освячували оселю, господарські споруди, криницю, “щоб щезла нечиста сила, яка там поселилася”. У понеділок (День Святого Духа) освячували царину [21].

У селах Галицького Опілля (Більшівці, Насташине, Залуква) ушановують і святого Юрія (6 травня). Він вважається охоронцем худоби й помічником пастухів. Респондент С.Боднар із с. Більшівці Галицького району засвідчив, що в цей день усі господарі виганяли худобу на вулицю після зими й на подвір’ї господиня підрізала корові хвіст, а господар давав попити підсоленого пійла, щоб “додому дорогу не забувала і в чужу пашу не лізла” [22].

У день Івана Купала (7 липня) господарі несли до церкви оберемок сіна, скошеного напередодні, і освячували його. Після жнив це сіно розстеляли на долівці в столі й хліві проти мишей, примовляючи: “Лиш стільки, миші, ваше, як ото сіно наше!” Попелом купальського вогнища посипали город, грядки, сіножаті або, загорнувши у вузлик разом з іншими травами проти нечистої сили, закопували під поріг хліва чи по кутках двору, “щоб ніякі злі сили до господи не приступали” [22].

Житель цього ж села В.Боднар пригадував, що в день святих Петра й Павла (12 липня) господарі задобряли пашу. Щоб вона виросла вдруге та втретє того ж року, її скроплювали свяченою стрітенською водою після заходу сонця, а по кутах сіножаті залишали шматочки страсної свічки. Вважалося, що свячена вода допоможе ожити вже висохлим кореням трави, а страсна свічка вбереже від посухи й притягатиме дощі, “щоб паша швидко росла і буйною була” [23].

К.Чайківська із с. Колоколин на Рогатинщині повідомляла, що свято Покрови Пресвятої Богородиці (14 жовтня) серед місцевого населення ще відоме як період випікання нового хліба. Це дійство в усі часи було досить очікуваним і веселим. Традиційно в цей день господиня вимивала діжу й через густе сито пересіювала борошно. Навіть на ніч вимазувала, щоб добрий хліб удався. Цілушкою від першої хлібини мати легенько стукала по лобі кожну дитину, примовляючи: “Куском сита, куском сита”. А коли бувало, що дві хлібини зростуться разом, то на котромусь із малих дітей їх переломлювали на голові – щоб не боліла. Новий хліб по шматочку давали всій худобі, а також собаці, бо собака – найперший помічник у господарстві. І сусідів пригощали перепічкою зі словами: “На, і ти попробуй новини”. А ті відповідали за гостину: “Спасибі, дай, Боже, старе спожити та й нового дождати!” [26].

Як бачимо, господарська магія ще й досі займає важливе місце в житті людей, незважаючи на наявність великої кількості новітніх технологій обробки землі й підвищення врожайності культур. Люди вірять, що в природі існує сила, яку не може подолати жодна технологія. Її можна або задобрити, або усунути з допомогою конкретних ритуалів і дій.

Одночасно продовжує використовуватись і побутова магія. Що стосується особливостей сімейно-родинної поведінки, то існував цілий ряд відповідних обрядодій і заборон. Респондент М.Кушнір із с. Чагрів розповідала, що “втирати руки одним рушником двом рідним людям одночасно не можна, бо посваритесь або щось не поділите. Щоб цього уникнути, слід не допускати таких випадків або потиснути одне одному руки після втирання; струшувати воду з рук після миття не можна, бо чорти плодитися будуть в будинку й битимуть шибки на вікнах; не можна мити підлогу, коли хтось з домашніх у дорозі – “дорогу замиєш”, тобто в людини будуть перешкоди до повернення, у дорозі стануться неприємності; підмітати підлогу в бік порога означає вимітати все добро з хати. Увечері підмітати хату не можна – щастя з хати виметеш. Підмітати в будинку різними віниками теж не рекомендується, бо розженеш багатство по кутах; сміття ввечері виносити – до крадіжки й розпорошування майна. Якщо муха серед зими залітає в хату – до смерті близького родича. Щоб прикмета не справдилася, треба стукнути легенько по склу й сказати: “Кожному свій час і ця біда не для нас”. Щодня до заходу сонця слід протирати всі пороги в будинку, а по четвергах – підвіконники й кути, бо ці місця притягують і накопичують у собі “нечисту” енергію. У кожній кімнаті будинку бажано мати хоча б по одній кімнатній рослині – вони нейтралізують негативний вплив на людину” [27].

Респондент К.Чайківська із с. Колоколин Рогатинського району повідомляла, що “коли хтось знайшов біля свого порога дрібні монети або голки, чіпати їх руками заборонялося, і в жодному разі не заносити в будинок. Наявність таких предметів свідчила про те, що хтось намагається посіяти незгоди й сварки у вашій родині. Щоб уберегтися від негативного впливу в цьому випадку, слід узяти віник і відмести їх за межі свого подвір’я”. Це саме стосується і знайдених ганчірок, ниток, решток віника, солом’яних пучків [26].

Отже, залишки господарсько-побутових магічних дій нині яскраво простежуються в населення Південного Опілля. Тут вони залишаються важливою складовою його традиційної культури й повсякденного життя. Детально вивчити, проаналізувати чи класифікувати магічні дії, пов’язані з господарсько-побутовими особливостями, не вдається через нечасте їх масове використання. Це пов’язано також з тим, що значення магічних дій з кожним днем зменшується, а ритуали забуваються.

1. Боряк О. Україна: етнокультурна мозаїка / О. Боряк. – К. : Либідь, 2006. – 328 с.
2. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології / Х. Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис / О. Воропай. – М. : Українське вид-во, 1958. – 450 с.
4. Иванов Г. 500 золотых советов мага / Г. Иванов. – Донецк : Магия, 2009. – 320 с.
5. Маркевич М. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян / М. Маркевич. – К. : Добровільне товариство любителів книги УРСР, 1991. – 171 с.
6. Меркулова Н. Українські народні свята / Н. Меркулова. – Х. : Основа, 2004. – 54 с.
7. Мілорадович В. Любовні чари / В. Мілорадович. – К. : Либідь, 1992. – 95 с.
8. Мойсієнко В. “Чорна хвороба” у віруваннях поліщуків / В. Мойсієнко // Берегиня. – 2000. – № 3. – С. 30–32.
9. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда. – К. : Український письменник, 1993. – 63 с.
10. Плотникова А. Двор в обрядах и магии славян / А. Плотникова // Славяноведение. – 1996. – № 5. – С. 79–83.
11. Соляр О. Ритуали та замовляння як комунікативний акт збереження принципу космічної рівноваги / О. Соляр // Мандрівець. – 2004. – № 2. – С. 67–72.

12. Таланчук О. Українські чари / О. Таланчук. – К. : Либідь, 1992. – 95 с.
13. Фісун В. Демонологія Центрального регіону Українського Полісся / В. Фісун // Берегиня. – 1999. – № 2. – С. 8–10.
14. Чеховський І. Українська відьма на Лисій горі / І. Чеховський // Берегиня. – 2002. – № 3. – С. 14–32.
15. Свідчення Мацьків Марії Йосипівни, 1928 р. н.; нар. у с. Чагрів Рогатинського району Івано-Франківської області; освіта початкова; проживає в с. Чагрів; записано Л. Данильчик у с. Чагрів 8.01.2009. – 1 арк.
16. Свідчення Чернописької Ганни Іванівни, 1932 р. н.; нар. у с. Чагрів Рогатинського району Івано-Франківської області; освіта початкова; проживає в смт Букачівці Рогатинського району; записано Л. Данильчик у смт Букачівці 10.01.2009. – 1 арк.
17. Свідчення Федорів Євгенії Андріївни, 1930 р. н.; нар. у с. Чагрів Рогатинського району Івано-Франківської області; освіта початкова; проживає в с. Колоколин Рогатинського району; записано Л. Данильчик у с. Колоколин 7.03.2009. – 1 арк.
18. Свідчення Стельмах Олени Іванівни, 1929 р. н.; нар. у с. Конюшки Рогатинського району Івано-Франківської області; освіта початкова; проживає в с. Конюшки Рогатинського району; записано Л. Данильчик у с. Конюшки 21.03.2009. – 1 арк.
19. Свідчення Гниди Ганни Андріївни, 1931 р. н.; нар. у с. Чагрів Рогатинського району Івано-Франківської області; освіта середня; бібліотекар; проживає в с. Чагрів Рогатинського району; записано Л. Данильчик у с. Чагрів 2.05.2009. – 1 арк.
20. Свідчення Чернописької Ганни Зіновіївни, 1932 р. н.; нар. у с. Чагрів Рогатинського району Івано-Франківської області; освіта початкова; проживає в с. Витань Рогатинського району; записано Л. Данильчик у с. Витань 3.05.2009. – 1 арк.
21. Свідчення Кутинської Катерини Кирилівни, 1936 р. н.; нар. у с. Колоколин Рогатинського району Івано-Франківської області; освіта середня; продавець; проживає в с. Журів Рогатинського району; записано Л. Данильчик у с. Журів 7.07.2009. – 1 арк.
22. Свідчення Боднар Стефанії Андріївни, 1930 р. н.; нар. у с. Більшівці Галицького району Івано-Франківської області; освіта початкова; проживає в с. Більшівці Галицького району; записано Л. Данильчик у с. Більшівці 10.01.2009. – 1 арк.
23. Свідчення Боднара Василя Семеновича, 1933 р. н.; нар. у с. Більшівці Галицького району Івано-Франківської області; освіта початкова; прораб; проживає в с. Більшівці Галицького району; записано Л. Данильчик у с. Більшівці 10.01.2009. – 1 арк.
24. Свідчення Чорної Анни Григорівни, 1931 р. н.; нар. у с. Чагрів Рогатинського району Івано-Франківської області; освіта початкова; швея; проживає в с. Журів Рогатинського району; записано Л. Данильчик у с. Журів 7.07.2009. – 1 арк.
25. Свідчення Хомина Зіновія Івановича, 1930 р. н.; нар. у с. Чагрів Рогатинського району Івано-Франківської області; освіта початкова; прораб; проживає в с. Чагрів Рогатинського району; записано Л. Данильчик у с. Чагрів 2.05.2009. – 1 арк.
26. Свідчення Чайківської Катерини Афанасіївни, 1941 р. н.; нар. у с. Чагрів Рогатинського району Івано-Франківської області; освіта середня; швея; проживає в с. Колоколин Рогатинського району; записано Л. Данильчик у с. Колоколин 2.05.2009. – 1 арк.
27. Свідчення Кушнір Марії Йосипівни, 1940 р. н.; нар. у с. Чагрів Рогатинського району Івано-Франківської області; освіта середня; учителька; проживає в с. Чагрів Рогатинського району; записано Л. Данильчик у с. Чагрів 8.05.2010. – 2 арк.

Throughout human history, magic plays an important role in the individual and society as a whole. Today, everyday life also unwittingly penetrated traditionally magic and magic related actions. This refers to actions and ritual ceremonies that accompany the vast majority of religious festivals or certain economic work. This article is intended to give a brief description of the action remains in a southern household magic Opillian ethnographic areal of Southwestern historical-ethnographic regions of Ukraine.

Key words: *magic, spirit, Opillian ethnographic areal, ritual, Ukrainian, tradition.*